

Péter Katalin

SZUBJEKTÍV SZÖVEG JANKOVICS JÓZSEF FELLÉPÉSÉRŐL

Jankovics József 1976-ban robbant be az értelmiségi köztudatba. A robbanás erejét azzal tudnám érzékeltetni, hogy máig emlékszem rá. Amikor ennek a születésnapjához kötetnek az ötlete felmerült, azonnal eszembe jutott. Elhatároztam, hogy arról írok, miért figyeltünk fel annyira, amikor Jankovics József annak idején a költő és hadvezér Zrínyi Miklósról, illetve Zrínyi haláláról szóló rövid szöveget publikált.¹

A megjelenés évét akár a múltból szóló viták esztendejének is lehetne nevezni, ha akkortájt nem lett volna minden év tele ilyen vitákkal. Sok vita volt főként azért, mert a tudományos közfelfogás még az volt, hogy a történelem tényeiről, jelenségeiről, folyamatairól lehet általánosan érvényes, illetve általánosan elfogadott magyarázatokat fogalmazni. És nemzetközi nagy vita zajlott a reformációról, a reneszánszról, az abszolutizmusról, a kapitalizmus létrejöttéről, hogy csak azokat említsem, amelyek az én érdeklődésemhez közel álltak. Vitakoztunk azért is, mert a múlt mindig is kapcsolatban állt a jelennel, és az 1960-as évek vége után egyre világosabb lett, hogy Európában sokféle jelen alakul ki. De nemcsak Európában, másutt is zajlottak a jelent a múlton keresztül értelmező történelmi viták.

Magyarországon a jelent a múlt felől értelmező szemlélet különös megerősítést kapott azzal, hogy a hatalmat gyakorló párt ideológiai és politikai vezetői között az egyik legélesebb ellentét a történelem ürügyén robbant ki. Főként a marxista történetet itthon művelő Molnár Erik eredményeit és nézeteit támadták az emigrációból hazatért marxisták, úgyhogy Molnár Erik-vita lett a neve, és sokáig zajlott, állítólag lappang még ma is. A kívülállók szempontjából azzal a következménnyel járt, hogy a történelemről szóló beszéd aktuálpolitikai töltetet kapott. Konkrétan: minden történetírói kijelentésnek lehetett – a szerző szándékától függetlenül – politikai értelmet tulajdonítani. A dolgok ilyenén állásáról sok személyes tapasztalatom van. A legszélsőségesebb az volt, amikor a József Attila

¹ *Hogyan halt meg Zrínyi Miklós?* Élet és Irodalom, 1976. nov. 6., 7.

Szabadegyetemen Bethlen Gáborról tartott előadás után egy öregúr bizalmasan valami olyasmit súgott a fülembe, hogy Bethlen és Kádár János helyzetében szerte van valami közös. Sokáig kétszer gondoltam meg minden szavamat, ha Bethlen Gáborról beszéltem.

A közönség ugyanis nagy érdeklődéssel tette magáévá a politizáló történet gondolatát. A kisember úgy érezhette, hogy a nagypolitikát érintő titkos üzenetet vesz, ha a múltról olvas. A történész pedig vagy valóban üzent, vagy nem. A lényeg nem az ő szándékától függött. Hasonló társadalmi funkciót töltött be az irodalomtól a közgazdaságtudományig a kultúra sok terméke. A hatalom pedig felkapta, talán formálta is az elterelés eszközeit. Más területek mellőzésével a történelemnél maradva: bizonyosan nem véletlenül olyan gazdag az 1970-es, 1980-as évek történetírói termése. A szövegkiadástól a kutatásig minden ágazat minden támogatást megkapott.

A történelmi viták ilyen kontextusában jelent meg 1970-ben Zrínyi Miklós halálának ügye. Utánanézttem, miért lehetett éppen akkor időszerű a kortársak által már felvetett, de a tudományos feldolgozásokban elvetett *baleset vagy gyilkosság* dilemma újrafogalmazása. Nem hiszem, hogy Klaniczay Tibor 1964-ben másodszor kiadott Zrínyi-monográfiája ehhez a legkisebb mértékben is hozzájárult volna. Túlságosan intellektuális volt. Talán inkább az lehetett a rég elvetett dilemma felelevenítése mögött, hogy akkortájt rengeteg történelmi tárgyú regény jelent meg. A távoli múltban élt nagy ember halálesete mint büntény nagy sikerre számíthatott. Erre a magyarázatra utal Kolozsvári Grandpierre Endre 1970-ben a Móránál megjelent ifjúsági regényének² alcíme: *nyomozás háromszáz év távolából egy történelmi gyilkosság felderítésére...*

A Zrínyi-gyilkosság ötletére sokan ráfordultak. Készültek róla TV- és rádióműsorok, drámák. Volt sok ellenségeskedés. Zrínyi halála fokozatosan emberfeletti méreteket öltött. Akkori jelenünk – a gyilkosságkonceptió szószólói szerint – a halál következménye volt, és ha Zrínyit a *Habsburgok* ölették meg, ők felelősek a magyar történelem alakulásáért. A büntény felderítése ügyében nyilatkozott rendőrnemzet, és felhívást kaptak úttörők. Azt kellett kideríteniük, szokta-e vaddisznó a Bethlen Miklós önéletrajzában leírt módon megölni áldozatát. A helyzet bizarr voltát fokozta, hogy ugyanekkor folyt egy másik vita is a magyar sorsról. Annak középpontjában a mohácsi csatavesztés állt. Mohács körül az egyik oldal tétele az volt, hogy a vita idején lévő jelenünk az 1526-os tragédia következménye, és az a felelős érte, aki a török elleni harcot nem szervezte meg eredményesen. A Zrínyi halálát középpontba állító és a Mohácsot középpontba állító két elképzelés ütköztetésére nem történt kísérlet.

A viták 1976-ra érték el csúcspontjukat. Mohács érthető okból, a négyszáz éves évforduló miatt lett akkorra annyira érdekes, hogy helikopterek röpködjenek a csatatér felett, és izgatott riporterek faggassák az utca emberét arról, hogy mi

² *Fekete hóesés. Nyomozás háromszáz év távolából egy történelmi gyilkosság felderítésére hiteles kordokumentumok elemzése alapján és a két Zrínyi Miklós élete*, Budapest, 1970.

lett volna, ha a tragédia nem történik meg. A Zrínyi-vitát a gyilkosság-hívók kiktartása vitte mind magasabbra. Néha már magam is elhittem, hogy nemzetáruló vagyok, mert tagadom a bérgyilkos-koncepciót.

Ezen a ponton jött egy fiatalember, és írt esszét az *Ésbe* a Zrínyi-ügyről. Megnevezte ugyan a másik fél eminenseit, de nem volt sem éles, sem erőszakos. Szép nyugodtan leírta, hogy a történelemtől lehetőleg tények alapján kell vitatkozni. És: kiváló szöveg Bethlen Miklós önéletírása, Zrínyi haláláról azonban vannak más beszámolók is. Ő két eddig ismeretlen írást tud bemutatni. Majd előadta a tartalmukat. Végül azzal fejezte be, hogy nem helyes jól hangzó mítoszok kedvéért sutba dobni a történelmi tényeket.

Az esszé pontos tartalmát őszintén szólva nem emlékezetből idézem; nem kevés nehézség árán mikrofilmről állítottam elő. Mert amikor hozzákezdtem, még sem a szöveg megjelenésének évében, sem helyében vagy semmilyen más körülményében nem voltam biztos. Kétségtelen az egész ügy hangulata volt. Az egymással szemben álló vitapartnerek ingerültsége, a kölcsönös gyanakvás, személyeskedés, rosszindulat, majd egy jóformán ismeretlen fiatalember kiegyensúlyozott, nyugodt megszólalása. Ez a fiatalember volt Jankovics József, akiről a tájékozottabbak sem tudtak sokkal többet, mint azt, hogy irodalomkritikát ír és valószínűleg Bethlen Miklóssal foglalkozik. Aztán elkezdtek figyelni. Egyesek azért, mert lelkükből szólt, mások azért, mert bosszankodtak miatta; a bérgyilkosság-vita Jankovics hozzászólása után mindenesetre gyakorlatilag leállt.

Kevesen sejtették még akkor, hogy milyen érdemes lesz Jankovics Józsefre odafigyelni.